

Johan Nordström och lärdomshistoriens födelse

*Högtidsföreläsning vid
Lärdomshistoriska Samfundets 75-årsjubileum,
hållet den 3 mars 2008, Uppsala universitet, sal X*

Tore Frängsmyr

Donationen

För precis 75 år sedan, den 4 mars 1933, höll Johan Nordström sin installationsföreläsning vid Uppsala universitet som den förste professorn i ämnet idé- och lärdomshistoria. Bakgrunden till denna händelse innehåller spännande inblickar i det akademiska livet, ur både biografisk och ideologisk synvinkel.

Nyheten om den nya professuren avslöjades vid den stora Gustaf Adolfsfesten i november 1932, då 300-årsminnet av hjältekonungens död firades. Samtidigt invigdes den nyrestaureerade rikssalen på Uppsala slott, vilken inte varit i bruk under mycket lång tid, och det var den unge byggmästaren Anders Diös' första storverk. Vi måste påminna oss vilka nationella stämningar som rådde i landet på denna tid. Gustaf II Adolf hade fortfarande starkt grepp om sinnen. Samma år, 1932, utkom Nils Ahnlunds biografi *Gustaf Adolf den store*, och Ahnlund kan lugnt betecknas som den ledande historikern denna tid. Samma år instiftades också i Uppsala Gustaf Adolfs-Akademien, med uppgift att understödja forskning om svenskt folkliv, allmogehistoria, dialekter etc. Det var självklart att universitetet skulle fira 300-årsminnet, eftersom Gustaf II Adolf med rätta ansågs som universitetets store gynnare.

När man till denna minnesfest skulle skaffa en högtidstalare, var det naturligt att man frågade Johan Nordström. Han var en ledande 1600-talsforskare, och han hade forskat i göticismens intrikata nät av myter och fantasifulla rekonstruktioner. Högtidstalet handlade om "Lejonet från Norden", det vill säga den magnifika tolkningen av konungens roll när han trädde in i trettioåriga kriget. Bibelns berättelse om det lejon som skulle komma och frälsa världen från djävulen blandades med storsvenska idéer ur göticismens innehållsrika skattkammare.

Johan Nordström hade tidigt rykte om sig att vara en lärdomsbjässe av alldeles särskilt format. Redan som doktorand publicerade han flera skarp-sinniga uppsatser, bland annat utredningar om vem som författat vissa omdiskuterade dikter från stormaktstiden. I doktorsavhandlingen om

Georg Stiernhielms filosofiska författarskap gjorde han en analys av filosofiska skolor på kontinenten under första hälften av 1600-talet. Avhandlingen, som är ytterst läsvärd även i dag, hade med säkerhet blivit en europeisk klassiker om den hade publicerats på något av de stora språken. Både på avhandlingen och på försvaret fick Nordström högsta betyg, Berömlig, vilket var mycket ovanligt. Läraren Henrik Schück var synnerligen förnöjd, uppenbarligen räknades Nordström som en av hans verkliga favoritelver. Efter avhandlingen utkom Nordström med fler 1600-talsstudier samt med den vida omtalade skriften *Medeltid och renässans* (1929), en magistral uppgörelse med Jacob Burckhardts renässansstolkning. Nordströms skrift skulle senare översättas till franska.

Men det var en sak att vara bottenlöst lärd, en annan att kunna bli professor. Tiderna var sådana att vi under 1920- och 1930-talen närmast hade ett akademiskt proletariat i landet. Det fanns ytterst få tjänster att tillgå. Antalet professurer var begränsat, nya professurer var sällsynta och det kunde dröja decennier innan de gamla professurerna blev lediga. Docentstipendierna var få och tidsbegränsade, några universitetslektorat existerade ännu inte. Tanken att Nordström borde få en personlig professur hade tidigt väckts av hans vänner och kolleger, bland annat av Schück själv. En som särskilt arbetade för saken var Nordströms gode vän, bibliotekarien Jonas Samzelius. När han fick kännedom om högtidsprogrammet för Gustaf Adolf-firandet kom han på en lysande idé. Johan Nordströms framträdande som högtidstalare just vid detta tillfälle skulle kunna kombineras med inrättandet av en lärostol i svensk kulturhistoria. I köpmannen Gustaf Carlberg i Stockholm såg han en lämplig donator. Carlberg hade tidigare skänkt pengar till universitetet, bland annat till den staty av sångarprinsen Gustaf som står uppställd vid universitetsbiblioteket Carolina Rediviva.

Historien om Jonas Samzelius' intriger med Gustaf Carlberg har broderats ut under årens lopp. Enligt en version som jag själv hörde under studentåren skulle Carlberg ha uppvaktats under flera år, och under dessa övertalningsförsök skulle det storsvenska perspektivet i Nordströms forskning ha fått allt större proportioner. Till sist skulle Carlberg mer eller mindre på dödsbädden och i utmattat tillstånd ha gett sitt medgivande till donationen.

Skrönor av detta slag visar sig ofta vara uppdiiktade eller i varje fall starkt överdrivna. Som jag har visat i en uppsats i *Lychnos* 2006 finns ett nyfunnet brev, där historien får helt andra proportioner. Hela processen gick nämligen på mindre än en vecka. Samzelius tog kontakt med Carlberg, som just befann sig i Göteborg, på måndag den aktuella veckan. Samzelius ville tillsammans med professor Anton Blanck åka till Göteborg för att diskutera den nyuppkomna idén om en donationsprofessur. De hade beställt tågbiljetterna och var på väg till stationen, när de fick ett avvärjande svar från Carlberg. I telegrammet sade han sig inte vara intres-

serad, det var ingen idé att de kom till Göteborg. Samzelius gav emellertid inte upp. Efter ett par dagars bearbetning per post och telefon hade Carlberg äntligen förstått vilken ära som skulle vederfaras honom om han gjorde sin donation. Allt ordnades nu blixtnabbt. Alla papper gjordes klara på två dagar. Carlberg skrev ett donationsbrev, daterat samma dag som det skulle överlämnas, i vilket han utlovade 350 000 kronor till den nya professuren. Brevet skickades upp med en kurir och överlämnades på förmiddagen fredagen den 5 november till universitetets rektor, professor Otto Lagercrantz. Kungens dödsdag firades således av praktiska skäl en dag för tidigt.

Johan Nordström visste själv ingenting förrän dagen innan. På en kvällspromenad träffade han sin vän Samzelius, som skrockande och hemlighetsfullt berättade att det kanske skulle komma en sensationell nyhet vid högtiden dagen därpå. Nordström blev nyfiken och Samzelius tvingades berätta vad saken gällde. På fredagen efter lunch började högtidligheterna, innehållande högtidsföredrag och promotion. Auditoriet var fullsatt med akademiska dignitärer, och kungen var närvarande tillsammans med prinsarna Wilhelm och Carl. Professor Lagercrantz hälsade välkommen. Därefter meddelade han att universitetet fått en donation till en professur i idé- och lärdomshistoria, samt att denna var avsedd för docent Johan Nordström. Publiken häpnade och gladdes. Effekten blev inte mindre när nästa programpunkt annonserades, nämligen högtidstalet av Nordström.

Med dånande stämning föreläste Nordström om Lejonet från Norden. Hans retorik var pampig, ämnet var storslaget och högtalarna var så kraftigt uppskrivade att gamle Schück klagade över att ljudet var för starkt. Men alla var tagna av stundens allvar. Inte ens Nordströms nära vänner och kolleger hade fått veta något i förväg. Efteråt blev det stor rörelse i folkhavet med mängder av gratulationer och ryggdunkningar.

Rent formellt ordnades tillsättningen i snabbt tempo. Även om Nordström hade nämnts i brevet som förste innehavare, måste vissa formaliteter uppfyllas. Fakulteten beslöt tillsätta tre sakkunniga som skulle bekräfta att Nordström borde sättas före varje annan svensk man, som formuleringen lydde; det var samma formulering som användes när någon kallades till en professur. Till sakkunniga utsågs Henrik Schück, Anton Blanck och Martin Lamm, vilka alla inom en vecka inkom med kortfattade men översvallande utlåtanden. Schück lyckönskade sitt gamla universitet för "att vid sig kunna fästa en man, som genom sin omfattande lärdom, sin vetenskapliga skarpsinnighet och sin idérikedom är och förblir en prydnad för Uppsala universitet". Blanck karakteriserade Nordström som "en originell, djärv, mångsidigt kunnig och lärd, skarpsinnig forskare". Lamm sammanfattade på följande sätt: "Djärvhet i greppet och grundlig lärdom känneteckna docenten Nordströms verk; de äro utförda med skarpsynthet och klarhet. Hans framställningskonst är alltid god,

stundom glänsande. Svensk humanistisk forskning torde ej inom hans generation räkna många jämbördiga företrädare.”

De återkommande karakteriseringarna talar alltså om lärdom, djärvhet och skarpsinnighet. Med denna utgångspunkt var det inga problem att behandla ärendet snabbt. Efter fem dagar röstade fakulteten röstade enhälligt om att Nordström borde utses och detta insändes den 2 december till universitetskanslern. Därifrån gick ärendet till ecklesiastikministern, som då var Arthur Engberg. Den 30 december 1932 undertecknades utnämningensbrevet av kungen och Engberg.

Utnämningen skulle gälla från den 1 januari 1933. Man kan därför fråga sig om professuren skall dateras från 1932 eller 1933. I regel bör man utgå från tillträdesdatum, för det är egentligen först då man träder i tjänst, men just här är det kanske riktigare att utgå från den 5 november 1932, då faktiskt kungörelsen kom, eftersom där förutsattes att Nordström skulle bli förste innehavare. Att fira detta 75-års jubileum i anslutning till Nordströms installation den 4 mars 1933 kan emellertid ses som en god kompromiss.

Varför idé- och lärdomshistoria?

En grundläggande fråga som man ställer sig är varför Nordström valde formuleringen ”idé- och lärdomshistoria” på sitt ämne; den var ovanlig och ganska tillkrånglad. I bakgrunden har man ibland skymtat begreppet ”allmän kulturhistoria”, men Nordström själv valde en annan form. Granskar man hans utläggningar om ämnet, i installationsföreläsningen, hans artiklar från den första tiden och föredrag som finns kvar i manuskript, skall man finna att det var noga genomtänkt från hans sida. Bakom den krångliga sammanställningen ligger hans historiesyn och hans metod.

Redan i själva donationsbrevet finns en del komplikationer, som har sitt klara intresse. Man kan till och med tala om flera donationsbrev. Det första som innehöll utfästelse om donationen och överlämnades till universitetets rektor den 5 november talade om en professur i ”allmän kulturhistoria”. Drygt en vecka senare (14 november) kom ett utförligare brev till universitetet, där det sades att pengarna skulle översändas den 30 november ”varvid samtidigt överlämnas vederbörligt donationsbrev”. I det tidigare brevet sägs professuren innehålla ämnet ”idé- och lärdomshistoria”, ”vars innehavare skall ägna sig åt det historiska utforskandet av den vetenskapliga tanken och det vetenskapliga arbetet i deras samband med den allmänna kulturen”. I det senare brevet har det lagts till: ”samt framför allt av det svenska andliga framåtskridandet och vår svenska kulturs upprätthållande”.

Utan att göra för mycket av dessa formuleringar, tycks det som om donatorns storsvenska hållning ligger bakom det gjorda tillägget. I alla händelser speglade det inte Nordströms politiska eller kulturella uppfatt-

ning. Nordström var gammal kulturradikal och hade varit aktiv i föreningen Verdandi. Han fungerade till och med som ordförande under två perioder, 1916–17 och 1922–23. Något problem med Carlberg hade Nordström heller inte, när det gällde utformningen av brevet; ett år senare, den 24 november 1933, avled för övrigt Carlberg. Däremot fick Nordström vissa besvär med sonen Carl Ernfrid Carlberg, civilingenjör och gymnast, som var uttalad nazist och grundare av Samfundet Manhem. Denne Carlberg hade i cirkulärskrivelser åberopat Nordströms uppsatser om göticismen som sympatittringar för storsvensk nationalism och pronazistisk ideologi. Nordström protesterade mycket upprörd över tilltaget och skrev att det var ”fullkomligt uteslutet” att han skulle delta i sådana sammanhang; ett samarbete av detta slag vore helt otänkbart. Carlberg framhärdatte inte utan fann sig i detta. Nordström tillskrevs också av Birger Furugård, en annan av nazistkoryféerna, men han ställde sig lika skarpt avvisande denna gång. Sammanfattningsvis kan sägas att donationsbrevets vaga beskrivning av ämnet inte på något sätt var förpliktigande och därför inte hämmade Nordström på något sätt.

Något bör väl också tilläggas om donationens ekonomiska förutsättningar. Donationsmedlen hade formen av räntebärande statsobligationer. Avkastningen skulle räcka till en normal professorslön, vilket innebar 12 000 kronor per år, med ett ålderstillägg på 1 000 kr per år efter fem års tjänstgöring. Efter några år förändrades förutsättningarna, och under flera år fick Nordström lägre lön än sina kolleger, en reducering upp till tjugofem procent eller 3 500 kr per år. Universitetet sköt till en mindre summa, och änkan Carlberg kompenserade bortfallet några år. Först 1943 tog riksdagen ett beslut om att universitetet fullt ut skulle garantera full professorslön åt Nordström, och året därpå togs ett beslut om att han också skulle få fullständiga pensionsrättigheter. I båda dessa ärenden hade två riksdagsmän för högern varit pådrivande och skrivit motioner, Herbert Lundh, Uppsalabo och rektor för Lundellska läroverket, samt Elis Håstad, professor i statskunskap i Stockholm och senare (från 1957) landshövding i Uppsala.

Installationsföreläsningen

I sin installationsföreläsning utgår Nordström från det historiska studiet på 1600-talet, vilket var indelat i tre grenar: ”historia sacra”, religionens historia, ”historia profana”, politisk historia, och ”historia litteraria”, lärdomens historia eller ”vetenskapens uppkomst och fortgång genom tiderna”. Under 1700-talet blev historia litteraria mer integrerad med den allmänna historien, och vid 1800-talets början inträffade en nedgång för detta historiska studium. Orsakerna var två enligt Nordström, dels fick naturvetenskaperna ett starkt genombrott och vidgade klyftan mot humanistisk och historisk forskning, dels visade tiden allt större intresse för

skönlitteratur och estetik. Lärdomshistorien blev därmed satt på undantag.

I mitten av 1800-talet inträffade en förändring. Kulturhistorien fick en uppblomstring, bland annat genom Jacob Burckhardts stora arbete om renässansen i Italien, Auguste Comtes positivistiska skrifter om den andliga utvecklingens betydelse och Henry Thomas Buckles arbete om civilisationens historia i England. Gemensamt för dessa arbeten var betoningen av de intellektuella framstegen på bekostnad av krigshistoria och politisk historia, vilka behandlade ”de blodiga parenteserna” i mänsklighetens historia. Kärnan i det intellektuella framsteget utgjordes av vetenskapen, och därför ledde dessa ansträngningar till ett nyväckt intresse för vetenskapernas historia. I Comtes anda tillkom på 1890-talet de två första professurerna i modern vetenskapshistoria, den ena i Lyon, den andra vid Collège de France i Paris. Entusiasten bakom dessa initiativ var den franske matematikhistorikern Paul Tannery, för vilken Nordström uttryckte sig stora beundran.

En annan person som betydde mycket för Nordströms nyorientering var belgaren George Sarton, sedan 1916 verksam vid Harvard-universitetet i USA. Sarton har kallats för ”discipline-builder”, det var han som propagerade för det nya ämnet och som organiserade upp det som akademisk disciplin. Sarton talade om den klyfta som fanns mellan de två kulturerna, mellan naturvetenskap och humaniora. Han såg vetenskapshistoria, History of Science, som en brygga över denna klyfta, ty därigenom skulle humanisterna lättare förstå naturvetarna och naturvetarna i sin tur förstå humanisterna. Sarton kallade detta nya ämne, detta program, för ”the new humanism”; han skrev böcker och artiklar och höll otaliga föredrag om denna sin vision.

Johan Nordström imponerades av Sarton och såg honom som sin läromästare, men han gjorde aldrig riktigt visionen om ”the new humanism” till sin. Sarton agerade som något av en eldsjäl och predikant, Nordström var också en eldsjäl men kanske inte någon predikant; hans temperament i denna fråga räckte kanske inte till. Annars höll han en nära brevkontakt med Sarton under trettiofem år, ända fram till dennes död 1956. Sarton och hans fru besökte Uppsala och Stockholm på sommaren 1934, Nordström tog emot i Uppsala och förevisade universitetet och universitetsbiblioteket.

Undervisning och forskning

Nordström började sin undervisning direkt under vårterminen 1933. Han samlade omkring sig en liten skara entusiaster. En av dem som var med från allra första början, Sten G. Lindberg, avled för två månader sedan, vid nyåret 2007, nästan nittiofyra år gammal. Sten G. brukade berätta hur det gick till i det nya ämnet. Första terminen höll Nordström föreläs-

ningar, där han redogjorde för ämnets bakgrund och förutsättningar, den viktigaste litteraturen och relevanta problemområden.

På hösten 1933 påbörjades seminarieverksamheten, och i fortsättningen skedde all undervisning i form av seminarier. Deltagarna förde anteckningar och skrev protokoll i en viss turordning, så man kan precis se vilka som begärde ordet och vilka åsikter som framfördes. Detta var ganska vanligt i åtminstone humanistiska ämnen, och det ger ett ypperligt material, när man vill se vad som diskuterades – och hur. Ibland ventilerades uppsatser, det gjordes grundligt och kunde dra ut över flera seminarier. Ibland föredrog Nordström resultat från sina egna forskningar. Seminarierna hölls i ett av rummen på Carolina, eftersom Nordström alltid ville ha böcker och handskrifter till hands. Det var för övrigt en tradition som Sten Lindroth fortsatte under sin tid som professor.

I sin forskning koncentrerade sig Nordström på 1600-talet. Dels var det hans gamla intresseområde, dels låg här stora ämnen och väntade på sin utforskning. Den tiden använde man inte ordet projekt som beteckning för stora samlade insatser, men i någon mening var det fråga om projekt. Nordström fungerade som en väldigt effektiv organisatör och propagandist. Han var en av de första som sammankopplade sitt akademiska ämne med en storslagen utåtriktad verksamhet.

Sarton hade redan 1912 grundat tidskriften *Isis*, fortfarande den största och mest spridda tidskriften i history of science, och 1924 grundade han sällskapet The History of Science Society. År 1934 tog Nordström initiativ till ett motsvarande svenskt samfund, Lärdomshistoriska Samfundet, och två år senare började dess årsbok, *Lychnos*, att utkomma. Två år senare tillkom *Lychnos-Bibliotek*, en serie publikationer som skulle innehålla både vetenskapliga grundtexter och avhandlingar. Nordström gick grundligt till väga. Han lusläste *Svensk statskalender* och prickade för alla som kunde tänkas vara kulturhistoriskt intresserade. Sedan skickade han ut inbjudningsbrev till rikets alla hörn, till lärare, läkare, veterinärer, präster, biskopar, landshövdingar, köpmän, militärer med flera. Han fick ett otroligt gensvar. Inbjudningsbrev och reklamförsändelser var inte vanliga företeelser den tiden. De som inte svarade fick påminnelser, både en och två gånger. I Nordströms eget exemplar av *Svensk statskalender*, som finns bevarat, finns förstrykningar med rött, blått och grönt, för att markera vilka utskick som gjorts. År 1937, således efter bara tre år, hade antalet medlemmar i samfundet passerat strecket 3 000, en alldeles enastående prestation. Siffran höll i sig så sent som 1950 och samfundet var då fortfarande störst i världen, vida överlägset det amerikanska samfundet. Undra på att Sarton var imponerad, vilket han också generöst meddelade Nordström. Det var heller inga småsaker som presterades. *Lychnos*-volymerna låg ofta på mellan 500–700 sidor per årgång; det var först under kriget, med bland annat pappersransonering, som årgångarna blev något tunnare.

Inte nog med detta. Nordström skaffade sig också goda kontakter med ett av Sveriges största industriföretag, Stora Kopparberg i Falun; så småningom bytte det namn till ett adjektiv, Stora, och nu finns det inte i sinnevärlden (men i en ny konstellation, Stora Enso). Stora Kopparberg, som brukar kallas världens äldsta aktiebolag, understödde Lärdomshistoriska samfundet på ett otroligt sätt genom att överlåta aktier och genom att direkt bekosta forskningsverksamhet. Sten Lindroth var efter disputationen anställd i tio år för att skriva Stora Kopparbergs historia, ett magnifikt verk i sig, och Henrik Sandblad och andra var anställda flera år i omgångar för att ge ut Christopher Polhems skrifter. En av dem som disputerade för Nordström, Sven Rydberg (som skrev sin avhandling om svenska studieresor till England under frihetstiden) anställdes 1951 som informationsdirektör i Stora Kopparberg, med ansvar för deras arkiv, museum och bibliotek; den tjänsten innehade han till sin pensionering. Detta var så kallad sponsring innan ordet ens var uppfunnet, Nordström torde på motsvarande sätt kunna kallas entreprenör.

"Teori och metod"

Man hör då och då påståendet att Johan Nordström och hans närmaste efterföljare saknade insikter i teori och metod, och att de tillämpade ett empiriskt arbetssätt där man bara staplade fakta i en kronologisk ordning. Detta är en klart felaktig beskrivning, och den bygger framför allt på två utgångspunkter. Den ena är att många faktiskt inte läst de vetenskapliga skrifter som Nordström och hans lärjungar gav ut, troligen för att de ofta behandlar äldre tid, det vill säga tiden före 1800. Det andra beror på att man har en förenklad syn på begreppet teori. I våra dagar kallas enkla modeller, rena spekulationer eller dogmatiska ideologier för teorier, utan att de uppfyller elementära logiska krav på en teori. Såvida man inte går så långt som den norske filosofen Jon Elster och kallar allt detta för kejsarens nya kläder, så kan man vara snäll och säga att teori i denna utslätade mening är detsamma som "lära". I Svenska Akademiens Ordlista förklaras ordet "teori" följaktligen med följande beskrivning: "vetenskaplig åsikt eller lära eller tankebyggnad; tankemässigt förklaringsförsök m.m." I denna betydelse, "vetenskaplig åsikt eller lära", har termen teori blivit avskalad alla högljudna pretentioner.

På Nordströms tid och i stort fram till 1970 användes knappast termen teori alls i dessa sammanhang. Det vore därför meningslöst att säga att Nordström inte begagnade någon teori i sitt vetenskapliga arbete, ingen annan historiker gjorde det heller i så fall. Däremot tillämpade han, liksom andra, i sina analyser teoretiska instrument som han benämnde med andra ord. Nordström talade om "historiesyn" eller "historiskt betraktelsesätt", och därmed menade han hur vi prioriterar i det historiska materialet, vad vi uppfattar som historiens drivkrafter och därmed mest relevant att lyfta

fram. Nordströms historiesyn präglas av tron på de intellektuella framstegen, som en motsats till krig och politik. Han bygger dels på Comtes positivistiska filosofi om de tre stadierna i mänsklighetens utveckling (utan den vulgärbetydelse som termen positivism fått i våra dagar), dels på den vidare kulturhistoria och civilisationshistoria som Jacob Burckhardt och Comtes lärjunge Buckle utvecklade. I nästa steg kombineras dessa perspektiv i George Sartons plädering för vetenskapshistoria. Det är och förblir vetenskapshistoria som ligger i centrum för Nordströms historieforskning.

När det gäller metoden utgår Nordström från en sund förnufts användning av empiri och källkritik. All forskning måste starta med att man ställer frågor till det empiriska materialet, och därefter måste man analysera källorna; denna källkritik är lika fundamental i dag som på Nordströms tid. Sedan talar han om en "idéhistorisk metod", ungefär vad vi i dag kallar kontextualisering. Han påtalar att man inte bara skall studera vetenskapernas interna utveckling utan också hur vetenskapliga idéerna sprider sig ut i samhället och vilken "funktion" de får. Vi måste "förstå en tid utifrån dess egna förutsättningar", säger han och anknyter till Wilhelm Diltheys hermeneutiska filosofi. Det är här man måste skilja på naturvetenskap och humaniora. Naturvetenskapen vill finna orsaker och "förklara" samband mellan orsak och verkan, medan humaniora vill tolka och "förstå" meningen i en tid eller i ett material. Att "förstå" blir därför för humanisten detsamma som att "förklara": "verstehen" blir detsamma som "erklären".

Det idéhistoriska inslaget är således för Nordström ett perspektiv, en metod, inte ett ämne. Det är därför inte riktigt rätt att rubricera detta jubileum som "Svensk idéhistoria 75 år". Det är ämnet idé- och lärdoms-historia, eller om man så vill institutionen i Uppsala, som är 75 år. Beteckningen idéhistoria för en disciplin kom först 1970, då ämnet infördes i Umeå. Myndigheterna ville att man vid detta nya universitet skulle förnya undervisning och forskning i humaniora, och då följde man den vanliga svenska metoden att ändra på namnet, inte på innehållet. Filosofi kallades således vetenskapsteori, och idé- och lärdoms-historia kallades idéhistoria (det sistnämnda skedde på förslag av Gunnar Aspelin och Sten Lindroth). Men undervisningen och kurserna följde förstås de gamla ämnena, så innehållet blev detsamma.

Vill man förenkla något kan man säga att Nordströms historiesyn utgår från Comtes positivistiska filosofi (i den ursprungliga meningen) och att hans metod bygger på Diltheys hermeneutik. I ingetdera fallet rör det sig om ett dogmatiskt efterföljande utan om att använda modeller och synsätt som instrument, som hjälpmedel, i den historiska analysen. Man kan läsa ut mera mellan raderna. Nordström uttalar sig starkt emot ett anakronistiskt synsätt, vad vi kallar presentism, men utan att använda dessa termer. Han argumenterar vidare starkt för ett externalistiskt synsätt gentemot

ett internalistiskt, det vill säga han vill analysera vetenskapen som en del av samhällets historia och inte se vetenskapens interna utveckling som ett mål i sig. Men inte heller dessa termer, externalism och internalism, hade ännu vunnit burskap.

I sin egen forskning pläderar Nordström kraftigt för en uppvärdering av medeltiden på bekostnad av renässansen, och han bidrar själv till den internationella diskussionen. Det är i synen på medeltid och renässans som den stora diskussionen om den naturvetenskapliga revolutionen tar sin början. Nordström är en av de första som hävdar att vetenskapen inom den islamitiska kulturen gick i spetsen för civilisationen under den tidiga medeltiden, och han välkomnar den forskning som börjat uppmärksamma detta problem: ”Härigenom skall man efterhand vinna en ökad insikt om vidden av det arabiska inflytandets roll i det europeiska kulturlivets pånyttfödelse under 11- och 1200-talen – ett fundamentalt historiskt problem, vars lösning ännu står vid sin begynnelse.” Han nämner särskilt den kontroversiella filosofiska riktning som kallades averroismen som ett angeläget ämne, den var inte bara aktuell i 1200-talets Paris utan skulle få genomslag senare i den italienska renässansen.

Genom sitt studium av mystiska rörelser var Nordström också en av dem som tidigt uppmärksammade mystiken hos såväl Francis Bacon som Isaac Newton; detta stod att läsa redan i hans avhandling från 1924. Internationellt började Newtons alkemi och bibeltolkning inte uppmärksammas förrän omkring 1970.

Johan Nordström var förvisso ingen enkel empirisk samlare. Han var en durkdriven historisk analytiker. Han utgick alltid från det empiriska materialet, hur skall man annars gå till väga, men när han tolkade detta använde han de teoretiska instrument som han fann nödvändiga. Han var djärv i sina slutsatser, vilket ibland påtalades i hans samtid. Har han förlorat i aktualitet i dag, så beror det helt enkelt på att vi inte längre intresserar oss för studiet av 1600-talets intellektuella liv, med något undantag. Trots all denna lärdom och skarpsinnighet kanske vi därför har lättare att se hans stora bestående insats på det organisatoriska planet. Hans engagemang och uthållighet var minst sagt beundransvärda, men så lyckades han också skapa ett nytt universitetsämne i en tid då universiteten höll på att lida sotdöden. Och han skapade ett samfund och en årsbok som lever efter sjuttiofem år. Det är ingen dålig insats av en ensam humanist.

Bibliografi

Grundläggande arbeten om Johan Nordström och ämnets tillblivelse utgör Bo Lindberg & Ingemar Nilsson: ”Sunt förnuft och inlevelse. Den nordströmska traditionen”, i *Humaniora på undantag?*, red. Sven-Eric Liedman (1978), samt några uppsatser i *Lychnos* 1983: Gunnar Broberg: ”Naturvetenskapsmännen om sin egen historia. Halvsekleket före Nord-

ström”, Tore Frängsmyr: ”Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige”, samt Gunnar Eriksson: ”Den nordströmska skolan”. De sistnämnda publicerades även i engelsk version, *History of science in Sweden. The growth of a discipline, 1932–1982*, red. Tore Frängsmyr (1984). Det nyfunna brevet om professurens tillkomst presenteras av Tore Frängsmyr i ”Johan Nordströms professur”, *Lychnos* 2006, 318–323. Ett stort urval texter om ämnets olika aspekter finns samlade i antologin *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*, red. Nils Andersson & Henrik Björck (2008).